

NYELVÉSZETI FÜZETEK.

SZERKESZTI SIMONYI ZSIGMOND.

22.

A GYERMEKNYELV HANGTANA

IRTA

VÉRTES JÓZSEF

JAVITOTT LENYOMAT A MAGYAR TANÍTÓKÉPZŐBŐL.

BUDAPEST, 1905.

ATHENAEUM IROD. ÉS NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRS. KIADÁSA.

Bevezetés.

A gyermek- és dajkanyelvet gyakran emlegetik a baka-, diák- s tolvajnyelvvel. A baka-, diák- s tolvajnyelvek: osztálynyelvek.¹⁾ A társadalom minden rétegében lassankint kialakul egy sajátos szógyűjtemény, melynek segítségével azután az illető körök megalkotják a maguk nyelvét; ez az osztálynyelv.

A gyermek- s dajkanyelv számára külön helyet kell keresnünk. Ezek nem osztálynyelvek. Itt nem lehet szó társadalmi osztályról, mert csak 8—10 ember, tehát csak egy kis csoport érti ezt a nyelvet: a kisdéd dajkája, anyja, atyja s testvérei.

A gyermek- s dajkanyelvet *csoportnyelveknek*²⁾ nevezzük el. A gyermeknyelv egyik legjellemzőbb vonása: rövid élete. A gyermeknyelv ugyanis az artikulálatlan hangok korával kezdődik s tart mindaddig, míg a gyermek beszéde — kisebb eltéréseket ide nem számítva — a felnőttekével meg nem egyezik. Ezt a köznyelvvel való megegyezést a 6—8. évben tapasztalhatjuk.

A nyelv egyik legelemibb alkotórésze a hang. A hangot beszélő-szervünk hozza létre. Ahol ezek a szervek teljesen kifejlődtek, ott a legtöbb esetben a hangképzés is helyes. A gyermek nyelvében éppen ez a tökéletlen hangképzés ötlük a vizsgáló szemébe. Minden gyermek más és más hibákat ejt s talán két gyermeket sem lehetne találni, kiknél csak két-három egyező hangtani sajátosságot is meg tudnánk állapítani. (Természetesen itt csecsemőkről s kisdédekről szólunk.) A gyermekpsychologia mindeddig csak az *egy* gyermeken észlelt megfigyeléseket használta fel a gyermek nyelvének megírására. (Preyer és Balassa.) Ezekben a munkákban pontosan leírták a hangok fellépésének sorrendjét, fejlődését s egyéb idevágó megfigyeléseket.

1) Wundt „Sondersprache“-nak nevezi az osztálynyelveket (Völkerpsychologie I, 569.).

2) Dobos Károly (A magyar diáknyelv és szótára. Budapest, 1898. Először a Tanulók Lapjában jelent meg, azután külön is) használja először e terminus technikust, de az osztálynyelveket érti alatta.

Mostanában különösen az *összehasonlító* gyermeknyelvnek sok a híve. Ennek az összehasonlító módszernek az a célja, hogy a több gyermekben észlelt megfigyelések között valami kapcsolatot, összefüggést keressünk s így esetleg valami következtetést vonhassunk a gyermeknyelvre vagy akár a nyelv fejlődésére is.

A gyermeknyelv hangtanát nem lehet olyan részletességgel és minden apró-cseprő jelenségre kiterjedő figyelemmel megírni, mint pl. a magyar nyelvét vagy pedig valamely nyelvjárást. A gyermeknyelv részletes hangtana azt követelné, hogy igen sok gyermeket figyeljünk meg (így sem lenne pontos a munka), de ez lehetetlen dolog. Ha meggondoljuk azt, hogy egy gyermeknek a megfigyelése sem végezhető el teljes pontossággal, miképpen képzelhetnők el sok gyermeknek pontos megfigyelését?

Mert a gyermeknyelv mindig csak egy gyermek nyelve s nem az összes gyermekeké. Ezért nem lehet megírni a gyermeknyelv általános hangtanát, mely az összes kisdedekre vonatkoznék, ezért nem állíthatunk fel hangtani szabályokat, melyeket minden gyermekkel szemben végérvényeseknek tekinthetünk.

Jelen munka, amennyire lehetséges, bemutatja az összes hangtani jelenségeket, melyek a gyermek nyelvén észrevehetők.

Olyan gyermek, melyen az itt felsorolt hangtani jelenségek megfigyelhetők volnának — nincs. De vagy ezt a beszédhibát vagy azt az érdekes jelenséget észrevehetjük vagy egyik vagy másik gyermekben.

A gyermeknyelv hangtana tulajdonkép a szervi eredetű beszédhibákkal foglalkozik. Ismerteti az egyes hangok fejlődését egész addig, míg a gyermek is megtanulja a köznyelvben használatos hangokat.¹⁾

A hang létrehozásának legfőbb tényezője — mint már említettük — a beszélő szerv. A gyermek örökli a „fiziológiai apparatust”.²⁾ Ez az örökölt fiziológiai apparatus sokkal hajlékonyabb, tevékenyebb, mint a felnőttké, de még nem állapodott meg kifejlődésében. Az egyes hangok képzéséhez még nem szokott hozzá s így lehetséges azután az, hogy a

1) Egyszerűség okáért azokat a fogyatkozásokat, amelyek a beszélőszerv hibájából erednek, *beszédhibáknak* nevezzük; ezzel ellentétben szólunk majd *nyelvbíbák*ról is, melyek nagy számával különösen a szó- és mondatban találkozunk, tehát ott, hol az értelemé a főszerep. Balassa József (Magyar Fonétika. 2. kiad. 154. l.) selypítőnek, selypes beszédűnek nevezi el azt, aki az egyes hangokat nem képezi helyesen s azokat vagy rosszul ejti, vagy pedig más hanggal pótolja; pl. ő helyett ó-t ejt. Ez a terminus technikus könnyen félrevezet bennünket, mert selypítés alatt egészen mást értünk. V. ö. 17. l.

2) Tracy: Psychologie der Kindheit. Eine Gesamtdarstellung der Kinderpsychologie. Angolból fordította: Stimpfl József. 1899. 98. l.

gyermek számtalan olyan hangot is alkot, mely a mi nyelvünkben nem használatos. Megfigyelték, hogy európai hittérítők gyermekei igen könnyen tanultak meg olyan hangokat, melyeket szüleik nem tudtak kiejteni, így pl. a hottentották csettentő hangjait.¹⁾

A környezetnek a gyermeknyelvre igen nagy hatása van. A vak vagy süket gyermek sokkal később tanul meg beszélni, mint az ép, egészséges. A vak gyermek nem kísérheti figyelemmel a száj állását és működését, mi tudvalevőleg igen fontos mozzanata a beszéd elsajátításának. A süketen született gyermek néma marad, mivel nem hall hangot, arról képzeete sincsen s így azt utánózni sem tudja. A dadogó szülők gyermeke pedig a legtöbb esetben dadog. (V. ö. 28. l.)

*Wundt*²⁾ — normális gyermeket tartva szem előtt — a hangképzés három stádiumát különbözteti meg. Az első rendszerint a hatodik hét végéig tart; ez az artikulálatlan hangok kora. (Wundt a Schreilaut elnevezést használja.) A második kor a hetedik héttől az első, gyakran — normális gyermekeknél is — a második év végéig tart. Ilyenkor az értelem nélküli artikulált hangokat hallatja a kised. A harmadik kor: az értelemmel járó artikulált hangok kora. Itt az a fontos, hogy a hangokhoz már a célzatos megnevezés, vagyis az értelemadás is járul. Ez a valóságos nyelvalkotás. (Das Stadium der eigentlichen Sprachbildung.)

S ezzel eljutottunk a szóig, mely a gyermeknyelv nyelvtanát két részre osztja: hangtanra és szótanra. A szó előtti korban, mint láttuk, vannak artikulálatlan és artikulált hangok. Megjegyezzük azonban, hogy ez a felosztás tisztán elméleti.³⁾

¹⁾ *Wundt* ezt írja: Dass das menschliche Kind schon in sehr früher Zeit über ein so reiches Register von Lautreactionen verfügt, die nach ihrer psychischen Bedeutung schwerlich in gleichem Grade nuanciert sind, dies kann aber nur auf einer vererbten physiologischen Anlage beruhen. (Völkerps. I. köt. 420. l.)

²⁾ Völkerps. I. köt. 287. l.

³⁾ Mikor szó a hang? V. ö. e dolgozat később megjelenő szótani részével és e munka utolsó fejezetének (VI.) 3. pontjával.

I. A hangok fellépésének sorrendje.

*P. Thewrewk Emil*¹⁾ azt írja, hogy a gyermeknyelv hangtana azt fogja tárgyalni, mily rendben keletkeznek a gyermekhangok egymásután. Igen fontos fiziológiai kérdésnek tartja azt, „mellyel eddig tűzetesen senki sem foglalkozott“. *P. Thewrewk* azt mondja, hogy „a gyermek nem azokat a hangokat ejti legelőször, amelyeket hall, hanem melyek fiziológiailag legkönnyebbek“.

*Schultze*²⁾ is azt írja, hogy „hangok sorrendje a fiziológiailag legkevesebb megerőltetéssel járó hangokkal kezdődik s lassanként megy át a fiziológiailag legnagyobb megerőltetéssel járó hangokba“. E „törvényt“ *Schultze* kilenc évvel később mondotta ki, mint *P. Thewrewk* s éppen olyan formában, mint ő. Ezt csak azért jegyezzük fel, mert *Schultze* állítása minden gyermekpsychologiai munkában helyet foglal.³⁾ Nem akarjuk a *Schultze* dicsőségét megbolygatni, de szívesen írjuk meg, hogy a magyar nyelvészet jóval előbb jutott a fiziológiai megerőltetés gondolatára, mint a német.

A fiziológiai megerőltetés feltevéseinek leglelkesebb híve *Gutzmann*.

Ez a feltevés tarthatatlan. A hangok fellépésének sorrendjét nem lehet megállapítani, mert a nyelv hangjainak elsajátítása igen egyéni dolog.

Ha a fiziológiai megerőltetés igaz, akkor a legtöbb gyermeknél nagyjából egyforma volna a hangok fellépésének sorrendje. De a tapasztalás éppenséggel nem ezt mutatja. Sok gyermek előbb a nehezebb hangokat képezi s csak azután a kisebb fiziológiai megerőltetéssel járókat.

Schultze szerint a hangok a következő sorrendben lépnek fel:

Magánhangzók: *ê, a, u, o, é, i, ô, ü.*

Mássalhangzók: *p, b, f, v, d, n, l, sz, ch, j, s, ng, k, g.*

Tehát először az ajakhangok, azután a fog-, majd végül a torokhangok lépnek fel. Tény, hogy az ajakhangok az elsők, de ezek között is csak a *b* és a *p* állapíthatók meg teljes határozottsággal. Az *f* és a *v* már jóval később lépnek fel. A fog- és torokhangok fellépésének határ-

1) A gyermeknyelvről. Pest, 1871. 3. 1.

2) Die Sprache des Kindes. 1880. 27. 1.

3) Balassa is csak *Schultze*ről emlékezik meg, *Thewrewk* munkáját nem ismeri.

vonalat nem lehet megállapítani; ezek már váltakozva, minden szabályosság nélkül jelennek meg. *Balassa, Oltuszewski, Preyer* és saját megfigyeléseim tanuskodnak erről s azért nem helyes *Nagy Mártonnak* az a megjegyzése, hogy a „hangképzés legtöbbszörre ajkakon kezdődik e betűkkel (talán hangokkal?): *b, p, m, v*; azután a nyelv végére nyomul, mint e betűknél: *d, t, l, n*; fogakra: *f, s, c* betűkkel s csak később veszik igénybe a szájürnek hátsó részét *g, k, ch, r* betűknél“.¹⁾

Nagy Márton tehát nagyjából ugyanazt mondja, mint *Schultze* és *Gutzmann*.

*De Gutzmann*²⁾ még tovább megy. Azt mondja, hogy a száj mélyebben fekvő részeiben az izmok nem fejlődtek ki olyan erősen, mint az elülső részben.

Ez nem helyes. Igaz, hogy a gyermek a nyelv elejét sokkal könnyebben mozgatja, mint a nyelv középső részét,³⁾ de figyelembe kell vennünk, hogy nemcsak a nyelv az egyedüli beszélőszervünk. Az uvularis *p*-et is a száj hátsó részében alkotja a gyermek és pedig sokkal előbb, mint az alveolaris *r*-et, melyet pedig a nyelv elejével kell képeznie. A nyelv elejével képezett *r*-ről pedig tudjuk, hogy azt sokkal nehezebb kimondani, mint az uvularis *p*-et.

A gyermeknyelv hangjainak fellépési sorrendje a beszélő szervek kifejlődésének sorrendjétől függ. Mindegyik hang csak a neki megfelelő beszélő szervek segítségével ejthető ki. A beszélő szervek fontos része a két fogsor. Itt képezzük a foghangokat. A foghangokhoz tartoznak az alveolarisok is. A gyermeknyelv éles különbséget tesz a foghang és az alveolaris hang között. Az alveolarisokat a kised fogak nélkül is képezheti, de a dentipalatalisokat már nem. Tehát a *Schultze-Gutzmann* rendszerét már a foghangok is megbolygatják.

A torokhangok sem a gyermeknyelv legutolsó hangjai. Hisz tudjuk, hogy a gyermek már a 2—4. hónapban hallat torokhangokat.⁴⁾

A hangok fellépésének sorrendjét semmiféle kategóriába nem lehet beleszorítani.

*Baldwin*⁵⁾, a hangok fellépését tárgyalva, sensori-motórikus képzet-társulásról beszél. Szerinte a kised egyes hangokat jobban megfigyeli s így ezek iránt nagyobb a fogékonysága, érzékenységének intenzitása.

1) *Nagy Márton*: A gyermek fokozatos fejlődése. Pest, 1868. (I) 15. 1.

2) *Gutzmann H.*: Die Sprachlaute des Kindes und der Naturvölker. Zeitschrift für pädag. Psychologie 1899. I. évf. 35. 1.

3) V. ö. 16. 1.

4) V. ö. 16. 1.

5) Die Entwicklung des Geistes beim Kinde. 172. 1.

A felfogott szó a motorikus központ felé törekszik s eközben a sensoriumra is hat s ott társul. Így magyarázható meg *Baldwin* szerint az a jelenség, hogy a nehezebben képezhető hangokat előbb képezi a gyermek, mint a könnyebbeket.

Baldwin felfogását az újabb gyermekpsychologia kétkedéssel fogadja; hiszen a gyermek képzettársulási folyamatával sem vagyunk tisztában, semmi biztosat erről még nem tudunk, tehát igen merész vállalkozás erre az ingatag alapra való építés.

A magánhangzók fellépésének sorrendjéről még annyi biztosat sem mondhatunk, mint a mássalhangzókéről. *Löbisch*¹⁾ az *i*-t tartja az utolsó magánhangzónak. *Schultze*²⁾ már az *ü*-t helyezi erre a helyre, *Balassa* megfigyelése szerint pedig az *ö* a legkésőbbben képezett magánhangzó.

---

1) *Entwicklungsgeschichte der Seele des Kindes*. 1851. 68. l.

2) *Die Sprache des Kindes*. 1880. 19. l.

II. A gyermeknyelv hangjai.

A) Magánhangzók.

A magánhangzókat nem lehet pontosan megfigyelni. A gyermek első heteiben a hangárnyalatok egész tömegét használja. Mindjárt születésekor hallatja hangját, de az első napokban ő maga még nem hall, mert a dobhártya előtti rész folyadékkal van tele, mely csak többszöri fürösztés után válik ki onnan. Az akusztikai benyomások iránt az 1—8. hét között lesz fogékonnyá. Tehát a hangképzés első föltétele: az akusztikai benyomás. Ilyenkor hallja csak a kised saját hangját és a másokét.

A sírás, nyöszörgés, csattogás, egyszóval az artikulálatlan hangok egész özönével találkozik ilyenkor a megfigyelő. Az artikulált hangok később jelennek meg s ezek már az érzés kifejezői. Az artikulált hangokat a motorikus központ kifejlődése előtt nem képezheti a gyermek.

Balassa,¹⁾ Preyer,²⁾ Simonyi³⁾ s a magam megfigyelései bizonyítják, hogy a gyermek első hangja kettős magánhangzó: *oá, oá*, (Balassa), *uä, uä* (Preyer), *eö, eö*, (Simonyi) vagy *ua, ua*.

A többi hang azután különböző sorrendben lép fel. A magánhangzók megtanulása különben korántsem oly nehéz, mint a mássalhangzóké. A magánhangzók hangerőssége sokkal nagyobb s így ritkán téveszthető el. A gyermek a magánhangzókat mindig jobban utánozza⁴⁾. A magyar gyermeknyelvre helyes e megjegyzés, de a német gyermeknyelvre már nem fogadhatjuk el. A magyar minden szó magánhangzóját tisztán mondja ki; a német sok esetben (szótagképző liquidák és nasalisok) elharapja a szó végét pl. *leben* = *leb̄m*, *Knödel* = *Knödl̄*, *Ament*⁵⁾ adatai bizo-

¹⁾ Balassa József: A gyermek nyelvének fejlődése. Különnyomat a Nyelvtudományi Közleményekből 1893. XXIII. 5. 1. Hivatkozásnál a különnyomat értendő.

²⁾ W. Preyer: Die Seele des Kindes. Leipzig. 1900⁵. 302. 1.

³⁾ Szíves szóbeli közlés.

⁴⁾ Balassa Gyny. 21. 1.

⁵⁾ Wilhelm Ament: Die Entwicklung von Sprechen und Denken beim Kinde. Leipzig 1899. 45. 1.

nyítják, hogy a német gyermeknyelvben a vocalismus nem oly sértetlen mint a magyarban. Pl. Knödel=*Knedi*, Schlüssel=*slissi*, binden=*benden*, Ament közlése szerint. Szándékosan választottam ki éppen ezt a három szót, mert ezekben még a hangsúlyos szótag magánhangzója is megváltozott (a legtöbb esetben változatlan).

1. Magas hangok.

ê. A gyermeknyelvnek igen sok esetben ez az első hangja. Sok gyermek e hanggal (*eö, uä*) jó a világra. Ez a sírás hangja. Egy külső inger: a tüdőbe hirtelen betóduló levegő hozza létre e hangot. Ha a gyermek fájdalmat érez, a sírás, a kiabálás szakadatlan és hangja magasabb, mint rendes körülmények között. A hangot alsó nyelvállással, ajakműködés nélkül, majdem egész nyitott szájjal képezi a kisded. Hosszan ejti, olyanformán, mint a nép a *mère, émén* alakokban az *ê-t*. Síráskor folytonosan hallatja s lélekzetvételnél, mikor a beszélőszervek új helyzetbe kerülnek, hangszínbeli különbség vagy egész új hang jó létre (gyakori az *á, od* és *uä*).

A hangszalagok megfeszítésekor a torokhanghoz hasonló *ê-t* hallunk.

é. Ez a későbbben fellépő hangok közül való. A gyakran képzett *é* háttérbe szorítja az *ê-t*, mivel a nyelv megszokta már az *é* képzési helyét. Magyar gyermektől csak 7—8. hónapban halljuk az *é-t*. E hangot a nyelv középső állásával ajakműködés nélkül, valamivel csukottabb szájjal képezi, mint az *ê-t*. Tehát majdnem olyan képzésű, mint a felnőttek *é-je*.

Az *e* hangok különbözőségéről azt mondhatjuk, hogy a száj és nyelv állása, valamint a szomszédos hangok mindig más s más *e* hangot hoznak létre.

i. E hangot mint tudjuk a nyelv felső állásával képezzük. A gyermek felső nyelvállással nehezen tud hangot alkotni. Magánosan, mint pl. az *ê-t* vagy *á-t* nem is használja. Preyer¹⁾ fia, ki különben a kevésbé tehetséges gyermekek közül való, már a 3. hónapban, Balassa²⁾ fia pedig, ki elég gyorsan tanult meg beszélni, csak a 14. hónapban hallatta az *i* hangot.

Sigismund³⁾ is észreveszi az *i* kései fellépését, s azt mondja, hogy a tisztán hangzó *i-t* a gyermek legkésőbbben képezi s helyette egy *é* (német *e*) és *i* közt lebegő hangot használ. Ennek magyarázatát abban

1) Preyer i. m. 297. l.

2) Balassa Gyny. 20. l.

3) Berthold Sigismund: Kind und Welt, 1897.² 103. l.

látjuk, hogy ezt a hangot széles ajaknyílással kell képezni; az ajak pedig ilyen működést még eddig nem végzett s így a száj inkább a régibb artikuláció alakját (az *é*-nek megfelelő állást) veszi fel. (A szopás alkalmával a száj összecucsorodik.)

í. Az *í* szűkejtésű; ezt gyakrabban képezi a gyermek. Az *i*-ből ajakgömbölyítéssel *ű*-t hoz létre a kised, még pedig nagy könnyűséggel, mert a száj összecucsorítását már megszokta a szopás alkalmával. De azért nem szabad azt a tételt felállítani, hogy az ajakgömbölyítéssel képzett hangokat a gyermek előbb képezi, mint az ajakgömbölyítés nélkülieket. A hosszú *í*-t az öröm kifejezésére használja a kised.

ö. E hang azok közül való, melyek legkésőbb lépnek fel. Ezt igazolják a különböző megfigyelések. Sok gyermek nem ejti tisztán, más meg *o*-val vagy *e*-vel helyettesíti.

ő. Ez a hang is későn lép fel. *Balassa*¹⁾ fia a 16. hónapban ejti először, *Preyer*²⁾ pedig a második hónapban (?); utóbbi adatról nem tudjuk bizonyosan vajjon hosszú vagy rövid *ő*-ről van-e szó s vajjon nem tévesztette-e össze a jeles megfigyelő valamilyen *e*-féle hanggal az általa feljegyzett *ő*-t. *Józsi*³⁾ a 14. hónapban hallatta az *ő* hangot.

ü. Az ajakgömbölyítéssel képzett *ü* az önkénytelen gagyogás alkalmával jó létre. E hangot a gyermek eleinte nem ejti ki tisztán s gyakran *ú*-val vagy *í*-vel helyettesíti.

ű. Az *ű* szűkejtésű (ebben különbözik az *ü*-től) s a száj artikulációja majdnem olyan, mint amikor füttyülünk. Az *ű* folytonos hangoztatásakor megtörténik, hogy néha egy-egy fütty kiszalad a kised száján.

Végül még megemlítjük azokat az átmeneti hangokat, melyek két magánhangzó között lebegnek; ezek artikulátlan hangok.

2. Mély hangok.

a. Ez a hang a gyakori *pappa*, *mamma* szavakban fordul elő. Ha a kised figyelni kezd valamire, akkor is rövid *a*-t hallat s ilyenkor mutatóujját feltartva inti csendre környezetét.

â. E hang csak az *oâ*, *uâ* hangcsoportban fordul elő. Ezeket a gyermek leginkább síráskor használja.

â. Beteg gyermektől hallhatjuk e hangot, különösen akkor, midőn hűlés következtében lélekezése nem rendes. Rövid időközökben nyögde-

¹⁾ *Balassa* Gyny. 20. 1.

²⁾ *Preyer* i. m. 297. 1.

³⁾ *Szűsz József*, az általam megfigyelt gyermek 1901. november 29-én született. Rövidítve: *Józsi*.

cselve ejti ki az *á-á-á* hangokat, melyekhez egy alig észrevehető hehezetes elem is járul.

á. 8—10 hónapos gyermekek a csodálkozás kifejezésére használják az *á* hangot. A gyermek csodálkozik s míg az illető jelenség figyelmét leköti, addig lélekzete is lassabb lesz, sőt egy-egy pillanatra meg is akad. A visszatartott lélekzet hirtelen kitörésének eredménye ez az *á*.

o. Az *o* a könnyebben képzett hangok közül való. A legtöbb gyermek az első vagy második hónapban ki tudja ejteni az *o*-t, de mindig valamely más magánhangzóval kapcsolatosan. Különösen gyakori ez az *o* az *oâ* hangkapcsolatban. Egyedül csak később (6—10. hónapban) fordul elő.

ó. Ezt különösen az *ao*, s a német *au*-hoz hasonló hangcsoportban figyelhetjük meg. Néha a csodálkozás kifejezésére az *á* helyett az *ó*-t is használják.

u. A rövid hangok közül azért érdekes az *u*, mert a kisded magányosan is használja. A 10—14 hónapos gyermek, ha ránk akar ijesztetni, akkor ilyen *u*-t kiált felénk. Ezt a hangot néha taglejtés is kíséri.

3. *Diftongusok.*

Említettük már az *au*-féle diftongust. A többi diftongus mind *j*-vel kapcsolt; ezek leginkább a 6—8. hónap között lépnek fel. Józsi, kinek tót dajkája volt, korán ejtette ki az *áj* diftongust. (A tót *áj* (is) hatása).

B) *Mássalhangzók.*¹⁾

1. Zönge hangok.

a) *Orrhangú mássalhangzók.*

Az orrhangú mássalhangzók közül a gyermek legelőször az *m*-et képezi. Az *m* bilabiális orrhang; a labiálisokat a gyermek korán megtanulja.²⁾ Balassa³⁾ a 4. hónapban, Preyer⁴⁾ pedig a 2. hónapban jegyzi fel az *m*-et. Normális gyermek az *m*-et minden nehézség nélkül ki tudja ejteni.

n. Az alveoláris *n*-et előbb képezi a gyermek, mint az interdentalist; utóbbit fiatalabb korában nem képezheti, mert még nincs foga. A guttu-

¹⁾ A mássalhangzók felosztását Balassától (Magyar Fonétika. 87—98. l.) vettem át.

²⁾ V. ö. 6. és 7. l.

³⁾ Balassa Gyny. 20. l.

⁴⁾ Preyer i. m. 303. l.

ralis *n* sem fordul elő, mert az ennek képzésére szükséges hangcsoportokat még nem tudja kiejteni a kisded. Az *n*-et a gyermek úgy képezi, hogy a nyelv hegyét a foghúshoz tolja. *Franke*¹⁾ szerint az *n* a kedvtelenség kifejezője. Ezt abból következteti, hogy a kisded már az első hónapokban nyelve hegyét arra használja fel, hogy a neki nem tetsző tárgyakat (így pl. a tejes üveget, miután jóllakott) eltolja szájától.

Az *n* rendszerint az első év eltelte után lép föl. *Balassa*²⁾ megfigyelése szerint e hang az alveolaris és palatalis képzés közt ingadozik.

b) *Folyékony mássalhangzók.*

α) *Az l hangok.* *l.* Az alveoláris *l* képzése nem okoz a gyermeknek nehézséget s a legtöbb már a 3—4. hónapban ki tudja ejteni. Később, a 2. és 3. évben nagy szerepe van az *l*-nek, mert ez helyettesíti az *r* hangot. Ezt az *l*-et csak *a*, *é* magánhangzókkal kapcsolatosan mondja ki a gyermek; a 8—10. hónap után már más kapcsolatokban is használja.

l'. A magyar gyermeknyelvben megfigyelhetünk egy palatalis *l'*-et, melyet a nyelv hátával képez a gyermek. Ez a hang nagyon hasonlít a palóc *ly*-hez. Az *l'* hangot szívesen dúdolja egy folytában (pl. *l'-l'-l'-l'*), de szótagban nem használja.

β) *Az r hangok.* A gyermeknek az *r* hanggal van a legtöbb baja. Igen későn, sokszor sohasem tanulja meg s ilyenkor aztán valamilyen újfajta *r*-et mond. De nemcsak a kisdedtől és egyes emberektől hallhatunk másfajta *r* hangokat, hanem egész nemzetektől is. Elegendő, ha az angol, francia³⁾, német, cseh és lengyel *r*-ekre mutatunk rá.

Az alveolaris *r*-et a magyar nyelv épségben tartotta.

r. Az alveolaris *r* a gyermeknyelv legnehezebb hangja. Utoljára lép föl a hangok sorában, jöllehet első nyomait már igen korán észrevehetjük. A kisded a negyedik hét vége felé hortyogni is szokott; ilyenkor a nyelvcsap rezgése létrehoz egy gyengén képezett, alig hallható *r*-et. Ha az *r*-féle hang alveolaris *r*-ré fejlődik, akkor már — legtöbb esetben — 8 hónapos korában hallatja azt a kisded, de ilyenkor önkén-

1) Dr. K. Franke: Sprachentwicklung der Kinder und der Menschheit. (Különnyomat Rein: „Encyklopädisches Handbuch der Pädagogik“ c. művéből). Langensalza, 1899. 5. l.

2) Balassa Gyny. 7. 1.

3) „Majdnem minden párisi töri az *r* betűt (talán hangot?); a marseille-iek valóságos példányképei az *r* törésnek.“ (*Legouvé*: Az olvasás művészete. 1904. 50. l. Fordította: Feleki József.)

telenül képezi. $2\frac{1}{2}$ —3 éves korában a legtöbb gyermek (nem mind!) már tisztán képezi az *r*-et. E hangnál sokkal előbb ejti ki a gyermek az *p*-et.

p. Az uvularis *p* már a 3—5. hónap között jelenik meg. Hangkapcsolatokban is használja, de csak ritkább esetekben. A hortyogás alkalmával ezt az uvularis *p*-et halljuk. Ennek az *p*-nek folytonos hangoztatása ártalmára lehet a gégének.¹⁾

ψ. Igen gyakori a bilabialis *r*. Ez a könnyen képezhető hangok közül való, melyet a két ajak rezgése hoz létre. A *ψ*-et csak néha hallatja a kised.

Ez *r*-féle hangok, mint láttuk, nem lépnek fel sorjában, meghatározott időrendben.

E sorok írója az *r* hangot nem tudja tisztán kiejteni, hanem helyette *ψ*-et mond, mi felnőtteknél igen ritkán fordul elő. Hogy magyarázzuk meg e jelen esetet?

A *ψ* képzésének rendes folyamata a következő: A kised 3—5 hónapos korában önkéntelenül képezi a *ψ*-et s azután lassankint leszokik róla. 2—3 hétnél tovább nem hallatja s később, hónapok múltán csak véletlenül, akaratán kívül csúszik ki a száján a *ψ*.

Jelen esetben a *ψ* 3—5. hónap múlva nem tűnt el, hanem ellenkezőleg, oly mélyen gyökeret vert, hogy a fiziológiai apparatus alkalmatlan volt minden másfajta *r* képzésére.

Ha a gyermek az *r*-et megtanulta, akkor már nem esik vissza az uvularis és bilabialis *r*-ek hibás képzésébe. Az itt fellépő mozgási érzetek oly intenzívek, hogy a gyermek ezek képzése mellett megmarad.²⁾

*Liebmanna*³⁾ egy 12 éves, szellemi fejlődésében hátramaradt fiút, ki csak 11 éves korában kezdett beszélni, érdekes módon tanított meg az *r* betű kimondására.

„Az *r* kiejtése a betegnek igen nehezebbre esett. Úgy tanítottam meg, hogy kimondattam vele a *rá* szótagot s ezalatt a nyak és állkapocs találkozó pontjánál rezgő nyomást végeztem fölfelé és hátrafelé. De mihelyt az *r*-et segítség nélkül kellett volna kimondania, mindannyiszor egy hátsó ínyhang *ch* hangot tett az *r* elébe; tehát „chrabe“ (rabe). Körülbelül tíz hét után mondotta ki tisztán az *r* hangot“. Az *r*-nek mássalhangzó csoportokban való előfordulásakor is úgy járt el Liebmann,

¹⁾ Dr. Berg W.: Die Erziehung zum Sprechen. Hildebrand-Lyon: Zeitschrift für den Unterricht. Leipzig. 1903. 17. évf. 3. és 4. kötet. 172. l.

²⁾ Dr. phil. Rzesnitzek Emil: Zur Frage der psychischen Entwicklung der Kindersprache. Breslau, 1899. 27. l.

³⁾ Dr. Med. Liebmann Alb.: Die Sprachstörungen geistig zurückgebliebener Kinder. Berlin, 1901. 19. l.

hogy az első mássalhangzó és az *r* között szünetet tartott; pl. *b-ro-t*, *p-rű-ge* stb.

2. Zöngés és zöngétlen mássalhangzók.

a) Pillanatnyi mássalhangzók.

α) *Ajakhangok*. Az ajakhangok igen korán lépnek föl. A szopáskor az ajkak megerősödnek, hozzászoknak különféle alakulásokhoz (összecsucsorítás); ezek az ajakmozgások előkészítői az ajakhangoknak.

A gyermek igen figyelmesen néz a szájra s kíváncsi, hogy honnan jő a hang. A folytonos szemlélés által is észreveszi az egyes beszélő szervek, különösen az ajkak működését. A vak gyermek sokkal későbbben képezi az ajakhangokat, mint a normális gyermek.

Bilabialisok. Az *m*-ről és az *ψ*-ről már a zöngé hangok csoportjánál szólottunk. A *b* és *p* hangokról nincs megjegyezni valónk: a gyermek igen könnyen képezi ezeket.

β) *Foghangok*. Itt két osztályt különböztetünk meg. Először azokról a hangokról beszélünk, melyeket a fogak segítségével alkot a kisded, másodsor azokról, melyeket a foghúson képez a gyermek. Ezeket a hangokat nem szabad összetéveszteniünk a fonétikában ismertes alveolárisokkal; ezek nem egyebek, mint a *foghangok helyettesei*.

Mikor a kisded megszületik, a fogak fejlődése még nem fejeződött be. A fogzománc a foghús alatt van még s csak a 6. hónapban tűnik elő. Tehát a *c* hang a 6. hónap előtt mint foghang semmiesetre sem jelenhetik meg. (*Balassa* fia a 8. hónapban mondotta először a *c*-t.)

A gyermek ezeket a fogak helyén képzett hangokat nem a foghús belső falán képezi, mint pl. a felnőtt a *t* vagy *d* hangokat, hanem a két fogsor helyén vagy a felső foghúson vagy a két foghús között; ezek tehát az *intervalveolaris* hangok, melyeket igen öreg, fogatlan emberektől is hallhatunk.

A *t* és *d* korán jelentkeznek és pedig leginkább mint alveoláris vagy intervalveoláris; utóbbit gyakran megfigyeltem *Fózsindl*.

c. Ez a hang a gyermeknyelvben ritkán fordul elő, mivel könnyen helyettesíthető az *sz*-szel.

γ) *Inyhangok*. A *coronális ds* és *cs* hangok csak a későbbi korban, az első év eltelte után lépnek fel. A *dorsalis gy* és *ty* hangok kiejtése semmi nehézségbe sem ütközik.

δ) *Hátsó inyhangok*. A torokhangok későn jelentkeznek. *Schultze*¹⁾ és *Gutzmann*²⁾ azt mondják, hogy a *k* és a *g* az utolsó

¹⁾ i. m.

²⁾ i. m. 28. l.

artikuláció sorba (Artikulations-System) tartoznak. Vagyis másképpen mondva: ide azokat a hangokat sorozzák, melyeket a hátsó íny táján képez a kisded. Ezek — szerintök — a legnehezebben képezhető hangok s azért jelentkeznek legkésőbbben. *Gutzmann* azt mondja, hogy a gyermek először a könnyű, azután a nehezebb s végül a legnehezebb hangokat tanulja meg, vagyis először azokat, melyeket minden megerőltetés nélkül tud kiejteni, azután azokat, hol már beszélő szerveit meg kell erőltetnie s. i. t.

A hátsó ínyhangok kései fellépését nem a fiziológia megerőltetésben kell keresnünk, hanem más élettani működés akadályozásában.

A gyermek az *l* folytonos hangoztatásakor s a szopás alkalmával igen erősíti a nyelv izmait, kiváltképpen pedig a nyelv elején levő izmokat. A nyelv hegye tehát igen ruganyos s mozgékony lesz, úgy annyira, hogy néha az alveoláris *r*-et is ki tudja ejteni. De ezzel szemben a nyelv közepén s hátulján levő idegek nem fejlődnek ki s a nyelv közepével a gyermek egyáltalán nem tud hangot képezni. Ha a gyermeket elválasztják dajkájától, akkor a nyelv közepén levő idegek is fejlődésnek indulnak, a nyelv eleje pedig, mivel már nem használja szopásra, rugékonyságából veszít.

Úgy látszik, mintha *Balassa* és *Preyer* megfigyelései éppenséggel nem bizonyítanának állításunk mellett, mert *Balassa* a *g* hangot a 4., a *k* hangot meg az 5—6. hónapban jegyzi fel, *Preyer* pedig a *g*-t a 2., a *k*-t pedig az 5. hónapban veszi észre. De *Balassa* maga is megjegyji, hogy fia ugyan korán képezte mind a két hangot, mégis igen gyakran *t* hangot ejtett a *k* helyett s csak két éves kora után használta a *k* hangot következetesen.

Tehát látjuk, hogy feltevésünket ezek a ritkán s kivételesen fellépő esetek sem cáfolják meg. Az a korai *k* és *g*, melyről *Balassa* és *Preyer* ír, ilyen önkéntelenül, véletlenül képezett hang, mely csak később, az elválasztás ideje után lép fel.

b) Folytonos mássalhangzók.

α) *Ajakhangok. Dentilabialisok.* E hangokat csak akkor képezheti a kisded, ha már a felső fogsor helyén megjelennek az első fogak. Ebből magyarázható meg az a jelenség, hogy a *v* és az *f* oly későn lépnek fel. *Balassa*¹⁾ a *v*-ét a 7. hónapban, *Oltuszewski*²⁾ az *f*-et a 22-ik s a *w*-t csak a 24. hónapban, *Preyer*³⁾ pedig az *f*-et a 16. hónapban

¹⁾ i. m. 20. l.

²⁾ *Dr. W. Oltuszewski*: Die geistige und sprachliche Entwicklung des Kindes. Berlin, 1897.

³⁾ i. m. 303. l.

vette észre. Utóbbi ugyan azt a megjegyzést fűzi e hanghoz, hogy ezt fia már valószínűleg korábban is képezte, de ő bizonyára nem vette észre.

β) *Foghangok*. Ezeket, mint már említettük, csak a fogak kifejlődése után képezheti a kisdéd. *Balassa* az *sz* hangot a 14., a *s* hangot a 15. hónapban vette észre, Preyer az *sz*-et a 13. hónapban. A fognak fontos szerepét nem kell bővebben magyaráznunk. Ha a hamisfogú ember kiveszi fogsorát, akkor a *s*, *sz* hangokat nem tudja tisztán kimondani. A hangokat ilyenkor sziszegő elem kíséri, mely legismertebb a botnyelvű *sz*-ből. Ezt a sziszegést (*dyslalia dentalis*) vagy a fogak közt levő hézagok idézik elő vagy a nyelv érintkezése a felső fogsorral.¹⁾

A köznyelvben *selypítésnek* nevezzük ezt a beszédhibát s igen helyesen fordítja *Feleki József*²⁾ ezzel a szóval: „Selypíteni annyi, mint az *s* betűt (talán hangot?) *sz* betűnek ejteni ki, vagyis rossz szokásból vagy organumbeli hibából megengedni, hogy a nyelv hegye az *s* kiejtésakor a fogak felett a szápadlást érintse. ...Érdemes ebből a hibából megszabadulni akarni. És ez könnyű dolog. Gyakoroljuk sokáig folytonosan úgy ejteni ki az *s* betűt, hogy nyelvünk hegye az első fogak benső oldalát érintse; ez a gyakorlat hozzászoktatja a nyelvet, hogy rendes mozgási körét túl ne lépje és ez a szokás kigyógyít a selypítés hibájából.”

γ) *Inyhangok*. A *zs* és *s* spiránsokat előbb használja a kisdéd, mint a megfelelő explozivákat. A spiránsokat gyakrabban hallja; pl. az elaltatáskor a folytonos *s-s-s-s-s* hangokat.

A *j* hang a gyermeknyelv legkorábbi hangjai közül való s mint az *i* és *r* helyettesítője ismeretes.

δ) *Gégéhang*. *h*. E hang a gégében keletkezik. A nevetés a *h* képzésének előkészítője. A nevetés a 23. és 119. nap között jelentkezik.³⁾ A nehezen lélekző gyermek (leginkább hűlés következménye) szintén hallat gyengén képezett *h* hangot.⁴⁾ E hang azonban nem halad akadálytalanul a szájüregen keresztül, hanem a képzésére szolgáló levegő egy része az orrüregen megy át. A későbbi korban a rendesen képezett *h* hangot halljuk.

C) A gyermeknyelv sajátos hangjai.

Most azokat a hangokat ismertetjük, melyek csak a gyermeknyelvben találhatók fel; az európai nyelvekben ezek nem fordulnak elő.

1) Dr. Berg W. i. m.

2) i. m. 49. l.

3) Francke i. m. 4. l.

4) V. ö. 11. és 12. l.

1. Csettentő hangok.

Mint tudjuk, e hangok csak némely vad nép nyelvében fordulnak elő. Ez a hang az *explozívához* hasonlít.

Minden csettentő hangnak van megfelelő *explozívája*. A gyermeknyelvben gyakoriak a csettentő hangok. A kisded korán csettent s ebben örömét leli.

A gyermeknyelvben két csettentő hang van. Az egyik a *dentalis explozívának* megfelelő csettentő hang, mely úgy jön létre, hogy a nyelv eleje a szájpadlás valamely részéhez tapad; ha a gyermek nyelvét hirtelen elrántja, akkor halljuk a csettentő hangot.

A másik csettentő hang a *bilabialis explozívának* felel meg. Ezt a hangot a kisded igen gyakran képezi, kiváltképpen a szopás alkalmával, mikor éhes és siet, hogy éhségét csillapítsa. Ehhez hasonló az a bilabialis csettentő hang, amelyet a gyermek ajkainak behúzásakor és azután való hirtelen kinyitásakor képez.

g-nek megfelelő csettentő hangot nem figyeltem meg. *Gutzmann*¹⁾ két csettentő hangról beszél: az egyik képzési helye a nyelv és a kemény íny eleje, a másiké a nyelv s a kemény íny közepe.

Az *sz* és *c* között foglal helyet az a csettentő hang, melyet a felső fogsor s a nyelv elejével képezünk. Különösen csodálkozás kifejezésére használják.

Labiolingualis explozívát említ Preyer²⁾, melyet a kisded az ajkak közé illesztett nyelvvel képez, még pedig akképpen, hogy a kilehelés alkalmával a zárat megnyitja, a nyelvet gyorsan visszahúzza, mikor is az *explozió* megtörténik. Ezt a *p*, *b* és *t*, *d* között lebegő artikulálatlan hangot szívesen képezi a gyermek.

2. Vomitív hangok.

A vomitív hangokhoz (Kussmaul elnevezése) tartozik egy *g* fajta hang, mely a torokban képződik és hirtelen pattan ki. Hasonlít a héber gutturálishoz.

¹⁾ i. m. 9. 1.

²⁾ i. m. 1882. 266. 1.

III. Minőségi változások.

E cím alatt tulajdonképpen a beszédhibákról fogunk szólni. Már korán, az első napokban észrevehetünk minőségi különbségeket a gyermek hangjában. Más a gyermek hangja, ha azt akarja jelezni, hogy éhes, más ha azt adja tudtunkra, hogy szomjas. A gyermek abban a bizarr helyzetben van, jegyzi meg elmésen *Rzesnitsek*¹⁾, hogy használ egy nyelvet, amelyről magának sem tud számot adni, de amelyet azok, akiknek szól, mégis megértenek.

A gyermek a második hónapban már figyelmes lesz a hangok iránt s észreveszi magasságukat vagy mélységüket. A kisdéd eleinte még nem tud minden hangot helyesen képezni s így ezeket másokkal helyettesíti (*paralalia*). A hangképzés akadálya, mint láttuk, a beszélő szervek hiánya (pl. fogak) vagy fejletlensége. Ez tehát *expresszív* beszédhiba.

A minőségi változás oka még a ki nem fejlett hallásban is keresendő. Az egymáshoz hasonló hangok között a gyermek nem fedezi fel a különbséget s így összetéveszti őket. Ez az *impresszív* beszédhiba.

A gyermek néha még azokat a szavakat vagy hangkapcsolatokat sem tudja utánunk mondani, melyeket már azelőtt ki tudott ejteni. Ennek magyarázata az, hogy a más hangja és a gyermek hangja között hangszínbeli különbség van, éppugy mint pl. a zongora és a hegedű *á*-ja között. Ez a hangszínbeli különbség téveszti meg a gyermeket. Feltevésünk helyességét bizonyítja az a tapasztalati tény, hogy a kisdéd a nálánál nem sokkal idősebb gyermekektől (pl. testvéreitől) sokkal gyorsabban s könnyebben tanulja meg a beszédet, mint a felnőttektől. Mindkettőnek (a gyermeknek és kis tanítójának) beszélő szervei még fejletlenek, hangszalagjaik rövidek s így hangjuk magassága (hangszíne) is majdnem egyenlő. (A család első szülöttje később tanul meg beszélni, mint fiatalabb testvérei; annak nincs magához való környezete, míg ezek már meglikleik játszó társukat).

¹⁾ i. m. 3. 1.

*Lindner*¹⁾ megfigyelése is megerősíti állításunkat, ki azt írja, hogy egy gyermek az anyja és a testvére által előmondott hangokat utánozta, de az atyjától előmondott ugyanazon hangokat már nem tudta ismételni.

Schultze a minőségi változásnál szabályszerűséget akar megállapítani. Azt mondja u. i. hogy a gyermek a nehéz hang helyett mindig e legközelebb eső legkönnyebb hangot képezi; ha ezt sem tudja kimondani, akkor kihagyja. Nagyjából igaz ez a szabály, de számtalan eset ellene szól *Schultze* feltevésének. Balassa fia az *r*-et például már a 4. hónapban kimondta, de még a 28. hónapban is *j*-nek ejti: pl. *aszéj mej*.²⁾

1. Magánhangzók minőségi változásai.

Itt alig látunk változásokat. Csak az ajakgömbölyítéssel képezett *ü* és *ö*-t szokták a gyermekek más hanggal helyettesíteni.

a) *Hátsó hang elülső helyett.* *ö: o.* Öcsém, ki korához képest elég értelmes fiú, egész hat éves koráig nem tudta az *ö* hangot kimondani.

Otos, kettő, a legjellemzőbbek, melyekre még emlékezem. Az *Odon* (Ödön) szóban már az *ö* is jelentkezett kis mértékben.

Józsitól a következő szavakat hallottam. *Böttä* = Böske; ebből lett később *Bötte*, majd *Böske*. *Nem tö* = nem köll.

ü: u. *Szűsz Jótota* (Szűsz Józsi) mondta a gyermek 22 hónapos korában, ha nevét kérdezték. *Ul le* = ülj le; *ümenunk, ures* s még számos szó.

b) *Nem ajakhangzó ajakhangzó helyett.* *ü: i tiz* (tűz), *il* (ül).

2. Mássalhangzók minőségi változásai.

a) *Inyhang alveolaris hang helyett.* *r: j.* Ez igen gyakori. A két éves Rotter Olgától ezeket a szavakat hallottam: *vacoja, tejt* (kert), *méjnöt ú* (mérnök úr), *ötöj, számáj*. Józsitól: *Majista*, de sokszor *Manyista* is; *öjdöd* (ördög), *uttoj: ostor*. Egy másik gyermek (Laci) a Margit helyett mindig *Majdit*-ot mondott; *Renée* helyett *Fenit* s *Rezsín* helyett *Feszín*-t.

l: j. Kis nővérem, Julis, igen sok szóban használta a *j* hangot az *l* helyett; pl. *ejment, méjdesz, Baji* (Vali), *tanáj* (kanál). Rotter Laci: *Facita* (Lacika), *Fatosz ú* (Lakos úr), stb.

b) *Foghang torokhang helyett.*

¹⁾ Aus dem Naturgarten der Kindersprache 1898. 72. l.

²⁾ i. m. 14. l.

g: d. Józsi: *Dutti* (Gusztli), *viád* (virág), *edéj* (egér), *mednéz*, *medáj*, *nem idâ* (nem igaz).

k: t. Józsi: *patitás* (patikás), *Mitta báci* (Miska bácsi) *Uncila* (Uncika, Juliska becéző neve.) *Bottâ*, *Pajtó*, *távê*, *tutyus* (kutyus).

Sok gyermek még a harmadik év eltelte után sem tudja a gutturalisokat helyesen képezni. Rákosi Róbert, ma 14 éves, egészséges s szellemileg is fejlett fiú a *k* és *g* helyett a *t* és *d* foghangokat mondja. A helyes kiejtésre meg akartam tanítani és a *Liebmann*-féle fogást ki is próbáltam rajta. Liebmann a pofacsontok között levő archórral leszorítja a nyelvet, úgy hogy az nem emelkedhetik a felső fogsorig, a szájpaddásig. Ha a nyelvet így leszorítottuk, akkor a *d* hang kimondására szólítjuk fel a gyermeket; ezt természetesen nem tudja kiejteni, mert nyelvét nem emelheti föl. A nyelv olyan helyzetben van, hogy a gyermek kénytelen *g*-t mondani.¹⁾ E fogást Róberton is kipróbáltam, de tiszta *g*-t még máig sem sikerült elérnem. A hang *g* és *d* között lebeg. A *k* hang helyes kiejtésére szintén ily módon oktatjuk a gyermeket.

c) *Alveoláris hangok egymás helyett.*

r: l. Gőő Olga 26 hónapos korában azt kérdezte tőlem: *Itt maladolol ebédle?* (ekkor a dadogás átmeneti korszakában volt a gyermek.) Hasonló hangváltozások *mêle* (merre), *lendesz* (rendes), *Gelô* (Gerő, a kis lány neve.) Józsi: *Pette*, *Pette!* (ha Pestre akart menni, így kiáltott fel).

d) *Foghang inyhang helyett.*

cs: c. Pál öcsém: *pecét*, *báci*, *Dunci* (Druncsi becéző név) stb.

e) *Ajakhangok egymás helyett.*

v: b. Balassa fia: *bica* (vica), *bize* (vize), *batta* (vatta), *bacsota* (vacsora), *êbette* (elvette), *êbitte* (elvitte), *lebész*, *bijá* (virág), *óbas* (olvas), *básájjá* (vásárra), *bigyázzon*, *bonat*. Józsi: *Baji* (Vali).

f: p. Balassa fia: *páj*, *puj* (fuj), *pindza* (findsa), *pázik*.

3. Egyéb minőségi változások.

Ide azokat a minőségi változásokat soroljuk, melyek ritkábban vehetők észre.

Róbert: *f: c.* *cilû* (fiú), *cázit* (fázik).

Palkó: *gy: ds.* *dserek* (gyerek), *medsek* (megyek).

Balassa: *zs: dz.* *dedzô* (Dezső), *pindza* (findsa).

j: gy. *Gyózi* (Józsi).

Józsi: *r: c.* *Móric* (Móric); itt valószínűleg a második *c* hatott az *r*-re.

¹⁾ i. m. 15. l.

4. *Hangátvetés.*

a) Magánhangzók felcserélése: Julis: *lali* (lila).

b) Mássalhangzók felcserélése: Balassa fia: *talá* (kanál; a szóvégi *n* elmaradt).

Józsi: *tucoj* (cutoj = cukor.) Abt Rudolf: *télibakát* (télikabát).

5. *Asszimiláció.*

A hasonulás, kiváltképpen a hátraható illeszkedés nemcsak a magánhangzókra, hanem a mássalhangzókra is vonatkozik.

A gyermeknyelvben az előre- és hátraható asszimilációra majdnem egyenlő számban találunk adatokat.

a) Magánhangzók asszimilációja.

Előreható. Józsi: *Nána* (Nándor), *Lótota* (Józsika).

Hátraható. Józsi: *Zsizsin* (Rezsín), *Ditti* (Gusztí).

b) Mássalhangzók asszimilációja.

Előreható. Józsi: *tötötő* (töszönöm = köszönöm), *Nána* (Nándor); a *d* hangot már ki tudja mondani s mégis az *n*-et használja. *Antunta* (anyuska); itt két mássalhangzót ismét a gyermek. Az előreható asszimilációnak egyik fő oka az, hogy könnyebb ugyanazt a nyelvállást megtartani, mint az artikuláció helyét folyton változtatni; erről különben meggyőző bennünket az a tapasztalati tény, hogy a gyermek nagy kedvét leli egy szónak vagy hangkapcsolatnak gyakori ismétlésében.

Hátraható. Józsi: *Zsizsin*, *pappan* (szappan), *Taltó* (Palkó) Páltóból.

Balassa fia: *pámpa* (lámpa), *memmi* (semmi), *mámli* (sámli).

Részbeli hasonulás ritka. A gyermek ilyenkor leginkább kihagyja a nehéz hangot. Ha hallunk is néha ilyen alakot, úgy az leginkább a köznyelvi alakkal egyezik meg.

A teljes hasonulás igen gyakori; pl. Józsi: *Mitta báci* (Miska bácsi), *Bottà* (Böske), *Ditti* (Gusztí).

IV. Mennyiségi változások.

1. Időmértéki változások.

A gyermek 10—12 hónapos koráig a magánhangzókat vagy nagyon röviden vagy nagyon hosszan ejti ki.

Hosszú hangok.

ê. Folytonos hangoztatását a síráskor vehetjük észre; ez a hang ilyenkor majd erősödik, majd gyengül. Az *el* igekötőnél az *l*-et elhagyja s ennek következtében pótlónyújtással meghosszabbodik az *e*; Józsi: *ême* (elmén).

â. A csodálkozás kifejezésére használja, épp úgy, mint a nagyok, de hosszabban ejti ki.

î-î-î az öröm kifejezője. Józsi igen kedveli, más gyermekeken is észrevettem.

û-û-û; e hangot folytonosan mondja, különösen akkor, mikor szalad; lélekzétvételkedor, egy-egy pillanatra abbahagyja.

Rövid hangok.

Az igen rövid hangok ritkábbak; ezek közül Józsin az egész rövid *u*-t figyeltem meg, melyet a kis fiú „ijeszgetésre“ használt.

2. Szorosan vett mennyiségi változások.

a) *Mássalhangzó hiánya (mogylalia)*. A gyermek, mivel beszélő szervei még nem fejlődtek ki teljesen, nem tud még minden hangot képezni; ilyenkor úgy segít magán, hogy az illető hangot kihagyja. A leggyakoribb esetek a következők.

α) *Gammacismus*. A kisdéd a *k* és *g* hangokat — sokszor még 3—4 éves korában sem tudja helyesen képezni s azért kihagyja azokat.

Gerő Olga a nevét mindig *Omba*-nak mondotta. A *g* és *k* elhagyásakor az ezek mellett álló mássalhangzók meghosszabbodnak, módosulnak.

Balassa fia: *ânnes* (Ágnes), *aptyâna* (aptyának).

β) *Rhotacismus*. Az *r*-et is sokszor kihagyja a gyermek.

Józsi: *Nâna* (Nándor), *Ôzsita* (Rózsika).

Balassa fia: *tátya* (kártya).

γ) *Lambdacismus*. Sok gyermek az *l* hangot hagyja ki. A kihagyott *l* sok esetben megnyújtja az előtte levő hangzót.

Balassa fia: *acita* (Lacika), *óbas* (olvas), *étöjte*.

δ) *Sigmatismus*. A kései korban jelentkező *sz* és *s* hangok maradnak ki.

Józsi: *Mitta báci*, *Boitü*, *Ditti*, *Etti* (Eszti), *uttoj* (ostor), *utamé* (sütemény).

Egy 2¹/₂ esztendőös gyermektől megkérdeztem, hogy mi a neve.

— *Mocsáji*, — felelte a kis fiú.

Később azonban megtudtam, hogy a kis fiú igazi neve *Siegescu*, de mivel ezt a nevet nem tudja kiejteni, hát úgy segít magán, hogy a — nagyanyja nevét mondja. Ugyanez a kis fiú alászolgája helyet azt mondta, hogy *ajájája*.

Gerő Olga tészta helyett *téta*-t mond, zsemle helyett *emle*-t.

ε) A *h* azon hangok közül való, melyeknek legkisebb a hang-erősségük. A gyermek a *h*-t nem hallja mindig és ezért gyakran kihagyja.

Józsi: *ándlé* (handlé).

Balassa fia: *ol* (hol), *àmmà* (hamar).

Végül még megemlítjük, hogy a gyermek sohasem mond a szó elején két mássalhangzót. Olga: *léta* (kréta), *lumpi* (krumpli), *tajcáj* (krajcár).

b) *Bővült alakok*. Sok gyermek a *t* elé *n*-et illeszt. Itt az *n* valószínűleg nyugvó állapot azon az úton, melyet a nyelv megtesz a hátsó hang képzési helyétől az elülső hangok képzési helyéig.

Józsi: *antunta*. *a*-tól *t*-ig.

Balassa fia: *mancsenta* (manzsetta), (*a-e*; *e-a*), *tantonda* (katona).

c) *Csonkult alakok*. A gyermek eleinte (10—12 hónapos koráig) leginkább csak a szavak első szótagját mondja utánunk; ennek okát az akusztikai benyomás erősségében látjuk. A kised u. i. mindig csak azt a szótagot mondja utánunk, melyen legerősebb a hangsúly. Ismeretes, hogy a kérdésben a hangsúly nem marad az első szótagon, és ilyenkor a gyermek is a hangsúlyos szótag iránt lesz figyelmes. Ennek a föltevésnek a megvilágítására egy érdekes adatunk van.¹⁾ Egy kis gyermektől a lámpára rámutatva megkérdezték, hogy mi az? *Lámpa*?

¹⁾ Simonyi Zsigmond szíves közlése.

A kis gyermek ráhagyta, hogy *pa*.

Az első, helyesebben a hangsúlyos szótag ismétlése minden gyermekben megfigyelhető. A *pa*, *ma*, *da*, *te* szótagok igen gyakoriak s később, kettőztetve, igen nagy szerepük van a gyermek nyelvében.

A 3—4 szótagú szavaknak csak az első szótagját mondja utánunk a kisdéd, a többi szótagot csak magában mormogja (még két éves korában is).

Igen érdekes jelenség, hogy a gyermek 1—1½ éves koráig csak olyan szókat ejt ki, melyekben csak *egyforma* mássalhangzók vannak. Ezt bizonyítják *Balassa*, *Preyer*, *Oltuszewski* és az én adataim.

Józsi: *tőtötö* (köszönöm), *Nána* stb. A többi szótagot nem mondja ki, hanem az elsőt ismétli helyetiük.

A későbbi korban már megjelenik a második mássalhangzó is. Józsi: *Lótóta* (Józsika), *Nánus* a korábbi *Nána* szóból (Nándor).

V. Zenei hang és hangsúly.

Némely gyermek sokkal fogékonyabb a zenei hang iránt, mint bármi más hang iránt. *Sigismund*¹⁾ két éves fiának elénekelt egy népdalt, mely *f-c*-vel, tehát egy ereszkedő quarttal kezdődik. A gyermek a dal elejét utána énekelte, sőt néhány nap múlva egyedül is belekezdett a dal eléneklésébe.

Jócsi folyton nógatta környezetét, hogy énekeljék el neki a *lad-lad-lad* nótát. Mihelyest belekezdtek abba az énekbe, azonnal csöndes lett a fiú (akkor $1\frac{1}{2}$ esztendő volt).

Ebből azonban éppenséggel nem szabad azt a következtetést levonnunk, hogy a jó hallású gyermek hamarosan tanul majd meg beszélni.

Az a gyermek, ki esetleg igen fogékony a zene iránt, sokkal később tanul meg beszélni, mint más rendes hallású gyermek, mert a szóközéppont és a zenei hang középpontja független egymástól.

A zenei hangnak a kisdéd életében igen fontos szerepe van. A gyermek csak a hangról (a zenei hangról), a hang magasságáról ismeri meg anyját, dajkáját s környezetét. Az arcvonások csak másodrendű tényezők a megismerésnek, miről különben könnyen meggyőződhetünk. Ha a kisdéd anyja vagy dajkája elbújik s rejtkehelyéről szól neki, a gyermek azonnal felismeri a hangot s vidáman gagyog s tapsikol örömében.

Ez a günyögés, gagyogás az öröm önkéntelen kitörése, mely inkább hasonlít az énekhez, mint az artikulált beszédhez.²⁾

A hangsúlyozást a kisdéd nem véti el.³⁾

---

¹⁾ i. m. 88—9. 1.

²⁾ *Compayré*: Die Entwicklung der Kinderseele. Németre fordította *Ufer Ker*. 1900. Megjelent mint az „Internationale Bibliothek für Pädagogik“ első kötete. 128. 1.

³⁾ V. ö. az előbbi fejezet 2. c) és a következő fejezet 2. pontjával.

VI. Szótag.

A gyermek nyelvében, míg a szóig eljut, igen nagy szerepe van a kiabálásnak s a gagyogásnak. Az előbbivel kellemetlen, az utóbbival kellemes állapotát jelzi.

1. *Gagyogáson* az egyhangú s egyforma szótagoknak egyenlő időközökben való ismétlődését értjük. A gyermek gagyogáskor vagy nyelvét, vagy ajkait használja. Nyelvével a folytonos *l-l-l-l-l* vagy a palóc *ly*-hez hasonló *ly-ly-ly-ly-ly* hangokat képezi. Két ajkával nagy kedvvel képezi a bilabiális ψ -et.

A gyermek, míg a gagyogásig eljutott, minden akusztikai benyomást felfogott; ő maga is hallat hangot, de anélkül, hogy ez öntudatába, mint a gondolat kifejezője, visszatérne.

A gagyogáskor a kiejtett s hallott hanggal egy időben már a gondolkodás középpontja, a sensorium is megkezdí működését.

A gagyogás leginkább olyan szótagok egymásutánja, melyek első hangja többnyire mássalhangzó (ajak- vagy nyelvhang), a második pedig — leggyakrabban — *a* vagy *e*.

2. *A visszhangos beszéd* (echolalia) közeli rokonságban van a gagyogással. Ha a gyermek a hallott szavakat, mondatokat önkéntelenül utánunk mondja, ez a visszhangos beszéd. Sokszor a gyermek nem emlékszik az egész szóra vagy mondatra, ilyenkor csak azok utolsó szótagját mondja ki.

A visszhangos beszéd előkészítője a tulajdonképpeni nyelvnek.¹⁾

A gyermek már érti beszédünket, de nyelvünket még nem tudja használni. A kised az egyszer hallott hangkapcsolatokat utánozni akarja, de ilyenkor összeütközésbe kerül egymással élénk beszélő kedve és ügyetlen beszélő képessége.²⁾ Ennek az összeütközésnek dadogás a következménye.

1) *Wundt* i. m. I. köt. 291. l.

2) *Rzesnitsch* i. m. 26. l.

3. *A dadogás.* Némelyik gyermek a szót vagy szótagot csak kisebb-nagyobb megerőltetéssel tudja elkezdni. Dadogó szülők gyermeke, mint a tapasztalat bizonyítja, szintén dadogósan *kezd* beszélni. Idő folytán vagy magától vagy tanítás által leszokik e beszédhibáról. (Ez különben azt is bizonyítja, hogy itt nem öröklött bajjal állunk szemben, hanem a környezet hatásával!) A dadogás különben a gyermeknyelvben gyakori jelenség. A nyelv megakad s képtelen az artikulációra.

A beidegzés helytelen; a gyermek nem tudja a hang létrehozására szükséges tényezőket olyaténképpen egyesíteni, hogy azok a helyes eredményt (resultans), a tisztán kiejtett hangot létrehozzák.

Ez az egyik magyarázat, melyet Balassa is elfogad.

Szerintünk a beszélőkedv és a beszélőképesség kifejeletlensége összeütközésbe kerül egymással. Ennek az összeütközésnek az oka két ellentétes artikuláció találkozása. A dadogó pl. a *p*-t akarja kimondani, tehát egy explozív hangot. S mit látunk? A száj az explozívának megfelelő spirans artikulációját veszi fel. A dadogó tehát, mondhatnók, egy *explosiv-spirans* hangot hallat, egy spirans-féle *p*-t.

A dadogó gyermek nem buta, sőt sokszor éppen ez a dadogás előidézője annak, hogy a gondolatok szinte kergetik egymást és a gyermek nem tudja, hogy melyik gondolatát közölje előbb környezetével. A dadogás legtöbbször, mint átmeneti folyamat szerepel a gyermek nyelvében: átmenet a gagyogásról a rendes beszédhez.¹⁾

A dadogással szorosan összefügg a *félénkbesszédűség*. Ha a dadogó gyermeket kicsúfolják, akkor a kisdéd resteli a szót kimondani s igen tartózkodóvá, félénkké lesz. Helyes *Meumannak*²⁾ az a megjegyzése, hogy az ilyen szófélénk gyermekben circulus vitiosus áll be; a dadogás u. i. előidézi a szófélénkséget s ez megint a dadogást s. í. t. E bajon úgy lehet segíteni, hogy megszüntetjük a félénkséget és a gyermekben felébresztjük az önbizalmat.

A szótag átmenet a szóhoz, a valóságos nyelvalkotáshoz. A nyelv előkészítő mozzanatai: a visszhangos beszéd és az artikulált szavak megértése.³⁾

A szótan és a hangtan között nem vonhatunk éles határvonalat, mert a hangok maguk is, mint láttuk, érzelmek kifejezői, sokszor pedig nemcsak szó, hanem egész mondatot is pótolnak.⁴⁾

1) V. ö. 21.

2) Dr. E. F. V. Meumann : Die Sprache des Kindes. Zürich. 1903. 80. 1.

3) Wundt i. m. I. köt. 291. 1.

4) Kedves kötelességet teljesítek akkor, midőn mindazoknak, kik e dolgozat megírásában segítségemre voltak, őszinte köszönetemet fejezem ki. Nevezetesen Balassa

József tanár úrnak tartozom nagy hálával, ki szíves volt e dolgozatra vonatkozó bíráló észrevételeit velem közölni. *Fináczy Ernő*, *Szinnyei József* és *Simonyi Zsigmond* egyet. ny. r. tanár urak útbaigazító megjegyzéseinek is igen sokat köszön e kis dolgozat. Nem szabad megfélekezniem *Waldapfel János* tanár úrról sem, ki könyvtárát mindig a legnagyobb készséggel bocsájtotta rendelkezésemre. Végül igaz köszönetet mondok *Nagy László* tanítóképző-intézeti igazgató úrnak, e munka kiadásában lelkes pártfogómnak, ki lapjában a *Magyar Tanítóképző*-ben (1905. májusi füzet) először közölte e dolgozatot.

IRODALOM.

- W. Ament: Begriff und Begriffe der Kindersprache. Berlin 1902.
 — Die Entwicklung von Sprechen und Denken beim Kinde. 1899.
- Balassa József: i. m. Lásd 9. l.
- James Mark Baldwin: Mental Development in the Child and the Race. 1895.
 Németül is.
- W. Berg: i. m. Lásd 14. l.
- A. E. Chamberlain: Die Entwicklungshemmung des Kindes. (Zeitschrift für pädagog. Psychologie I. 1899.)
- G. Compayré: L'évolution intellectuelle et morale de l'enfant. 1893. Németül is. V. ö. 26. l.
- Ch. Darwin: Biographical Sketch of an Infant. The Mind. 1877. Németül is. *Krause-től* 1886-ban.
- B. Delbrück: Grundfragen der Sprachforschung. Strassburg 1901.
- J. Dewey: The Psychology of Infant Language. Psychological Review 1894.
- J. Donath: Das erste Denken und Sprechen des Kindes. Pester Lloyd. 1903.
- Donner L.: A gyermek értelmi fejlődése. Békés-Csaba 1898.
- E. Egger: Observations et reflexions sur le developpement de l'intelligence et du langage chez des enfants. 1886⁵.
- Luigi Ferri: Note su una bambino. 1879.
- K. Franke: i. m. Lásd 13. l.
- A. Fuchs: Beobachtungen an schwachsinnigen Kindern. Ztschft f. p. P. 1903. V.
- H. Gutzmann: Des Kindes Sprache und Sprachfehler. 1894.
 — Die Sprachlaute des Kindes etc. lásd 7. l.
- H. Hale: The Origin of Language and the Antiquity of Speaking Man. 1886.
- S. Hall: Contents of Children's Minds on entering School. 1891.
- Heydner: Beiträge zur Kenntnis des kindlichen Seelenlebens. 1894.
- L. E. Hogan: A Study of a Child. 1898.
- I. Jastrow: The psychological study of children. — Educational Review. I. 1891.
- A. Keber: Zur Philosophie der Kindersprache. 1896².
- Kussmaul: Untersuchungen über das Seelenleben des neugeborenen Menschen. Tübingen 1896.
- Legouvé: Az olvasás művészete. Lásd 13. l.
- A. Liebmam: Die Sprachstörungen etc. Lásd 21. l.
 — Vorlesungen über Sprachstörungen. Berlin 1898.
- G. Lindner: Aus dem Naturgarten der Kindersprache. 1898.
 — Beobachtungen und Bemerkungen über die Entwicklung der Sprache des Kindes. Kosmos IV. évf. 1882.
- P. Lombroso: Saggi di Psicologia del Bambino. 1894.
- J. E. Löbisch: Entwicklungsgeschichte etc. Lásd 8. l.

- L. Maurer : Beobachtungen über das Anschauungsvermögen der Kinder. Ztschft f. p. P. V. évf. 1903.
- Meringer u. Mayer : Versprechen und Verlesen. Stuttgart, 1895.
- Meumann : Die Sprache des Kindes. Zürich, 1903.
- B. Münz : Die Logik des Kindes. Nord und Süd 72. köt. 1895.
- Nagy Márton : A gyermek fokozatos fejlődése. Pest 1868. (Értekezések a philosophiai osztály köréből. Kiadja a M. T. Akadémia.)
- W. Oltuszewszki : i. m. Lásd 16. 1.
- B. Perez : Les trois premières années de l'enfant. 1878. 1892⁵.
— L'enfant de trois a sept ans. 1886.
- Pethes J. : Gyermekpsychologia. Bpest 1900.
- W. Th. Preyer : Die Seele des Kindes. Leipzig 1900⁵.
— Die geistige Entwicklung in der ersten Kindheit. Stuttgart 1893.
- Ranschburg Pál : A gyermeki elme fejlődése és működése. Budapest, 1905.
- E. Rzesnitzek : i. m. Lásd 14. I.
- Aug. Schleicher : Einige Beobachtungen an Kindern. A. Kuhn és Schleicher folyóiratában (II. és IV. kötet) 1861. és 1865.
- F. Schultze : i. m. Lásd 8. 1.
- B. Sigismund : i. m. Lásd 10. 1.
- I. Stimpfl : Stand der Kinderpsychologie. Ztschft f. p. P. I. évf. 1899.
- C. Stumpf : Zur Methodik der Kinderpsychologie. Ztschft f. p. P. II. évf. 1900.
- J. Sully : Studies of Childhood 1895. Németül is. 1897.
- Szántó Jenő : A beszédhibák leszkutatása. Budapest 1904.
- H. Taine : De l'intelligence 1870.
- A. R. Taylor : The Study of the Child. 1898.
- P. Thewrewk Emil : i. m. Lásd 6. 1.
- Tiedemann-Pethes : Tapasztalatok a gyermekek szellemi képességének fejlődéséről Sopron 1889.
- D. Tiedemann : Über die Entwicklung der Seelenfähigkeiten bei Kindern. 1787. Ujból kiadták 1897-ben.
- Toischer : Die Sprache des Kindes. (Samml. gem. Verträge 248.)
- F. Tracy : The Psychology of Childhood 1892. Németül is. Lásd 4. 1.
- K. Vierordt : Die Sprache der Kinder. Deutsche Revue 1878.
- W. Wundt : Völkerpsychologie 1900. I. köt. 1. és 2. fele (III. fejezet 2. része szól a gyermeknyelvről) ; és egyéb tanulmányaiban (Essays, Grundriss etc.).
- Th. Ziehen : Die Ideenassoziation des Kindes. I—II. füzet. Berlin 1900.¹⁾

1) Ez a kis összeállítás csak a legfontosabb gyermekpsychologiai munkákat tartalmazza; teljességre csak a magyar munkák felsorolásánál törekedtünk, de itt is mellőztük a folyóiratokban, ujságokban megjelent cikkeket.